

Мешканці Підзамча не дуже люблять розповідати про свій район. Вони просто його люблять. Хоч і не вважають, що їхня дільниця варта якихось особливих розповідей. В цьому полягає один з парадоксів Підзамче – найдавніший і найколеритніший район Львова не має своїх особливих персональних історій. Звісно, цікавих, значущих подій тут ніколи не бракувало. Але згадки та розповіді про них якось дуже швидко губилися в тутешньому житті. Народ на Підзамчі завжди жив робочий, простий – не до легенд та переказів було. Однак, збереглися певні свідчення, записані у ландшафті. Вони мають свої історії і можуть теж розповісти про людей, які тут народжувались, жили, працювали та вмирили. Можуть теж багато чого розповісти про усе місто.

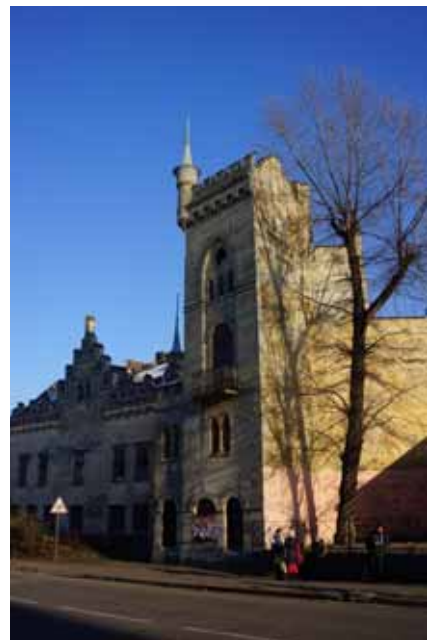
Історію Львова нині прийнято вивчати на прикладі площі Ринок. Там справді можна побачити багато гарного. Львів, взагалі, дуже гарне місто. Але, у кожного міста, як і у кожної людини ще є свій внутрішній світ. Цей світ не можна досягнути, глянувши людині у рот. Так само, його не відчуєш просто зазирнувши у красивий сецесійний під'їзд. Внутрішній світ – це складний комплекс різних вражень та уявлень, сформований досвідом, пам'яттю, надіями. Якщо десь у Львові шукати реальний досвід, живу пам'ять та практичні надії, то саме на Підзамчі ці пласти душевної породи виходять на поверхню. Можливо, там просто менше асфальту.

Тепла застиглість Підзамча дозволяє багато чого відчуту та побачити. Якщо відчуття – це суб'єктивні речі, які важко передбачити, то про те, “що побачити” можна дати деякі рекомендації. Цей путівник, власне, і є спробою викласти на папері кілька подібних попередніх рекомендацій. Завдання путівника – пояснити контекст та надати загальні орієнтири. На що саме дивитися – можна вирішувати вже на місці. Адже, крім архітектурних пам'ятників та алюзій на історичні факти живий міський ландшафт може подарувати ще багато чого цікавого, гарного та вражаючого.

Путівник виданий в рамках міжнародного проекту “Ревіталізація Підзамча” – спільної ініціативи Інституту міста (Львів, Україна) та Інституту розвитку міст (Краків, Польща). Проект реалізується за кошти Міністерства закордонних справ Республіки Польща при підтримці Львівської міської ради в рамках програми Polska Rotos з 2010 року. Завдання проекту – допомогти місцевій владі та мешканцям відновити багатий на історію район міста, повернути йому колишню красу, зберегти його історичні пам'ятки.

Фото 1: Будівля колишньої фабрики спиртових виробів “Корнік і син”

Джерело: Андрій Бондаренко

“За мурами в ровях”: коротка історія дільниці

Назва Підзамче побутувала у Львові чи не від самих початків існування міста. Традиційно вона позначала територію, розташовану під західними та північними схилами пагорбів, на яких височіло укріплення Високого Замку. Саме тут історики розміщують найдавніші квартали Львова, які постали ще в часи панування руських князів. Про це, зокрема, свідчить зосередження великої кількості сакральних споруд різних віросповідань та конфесій довкола Старого Ринку (деякі з них протривали майже тисячоліття і у перебудованому вигляді стоять і понині). Власне, торгова або ринкова площа була тут влаштована невипадково. Цією місциною проходили та перетиналися важливі торговельні шляхи. Дорога із заходу перетинала Полтву через міст, розташований в районі початку сучасної вулиці Городоцької, і продовжувалася далі трактом на схід, прокладеним вздовж південних схилів замкової гори та урочищ Кайзервальду, подібно до сучасної вулиці Личаківської. Східно-західний шлях перетинався дорогою, що йшла із півдня на північ вздовж правого берега Полтви, огинаючи Високий замок із західного та північного боку. В прямому куті, утвореному перетином цих двох торговельних комунікацій, і виникла головна ринкова площа княжого міста Лева. Археологічні знахідки, розкопані на території нинішнього ринку “Добробут”, дозволяють деяким історикам стверджувати, що місцевість довкола площі Старий Ринок має ще давнішу історію. Згідно з цією гіпотезою, саме на цій ділянці існувало прото-місто, закладене ще за кілька століть до офіційного заснування руського Львова.

Доля княжого Підзамче радикально змінилася у 14 столітті – після грандіозного містопланувального заходу в історії Львова – перенесення центру міського життя кількома кварталами південніше – на місце сучасної площі Ринок. Таку перебудову міської структури пов’язують із переходом Львова під панування польських королів. Однак, як стверджують деякі науковці, найбільш ймовірно ця акція була наслідком задуму ще руських князів, які хотіли перетворити місто у найсучасніший діловий, торговельний та адміністративний центр. Для цього влада стимулювала приїзд до міста німецьких купців, тобто, фінансових спеціалістів з найбільш передовими торговельними практиками. Саме гості з німецьких міст повинні були забезпечити Львову потрібний вектор інновативного розвитку. “Під них” і було здійснено перенесення площі Ринок на південь, з розрахунком, що тут виникне новий креативно-фінансовий простір.

Тим часом, “застарілий” підзамковий Львів став жертвою жорсткої радикальності, притаманної усім модернізуючим заходам. Старі квартали на північ від нового центру випали з фокусу міського життя і почали занепадати. Вже з 14 століття у Львові утворився поділ на гіршу “північну” та кращу “південну” частини, який зберігся і до нашого часу.

Території «старого Львова» не лише опинилися поза міськими мурами, а взагалі вийшли з-під зони впливу міської влади. Колишньому центру вдалося зберегти

міську ідентичність – він не перетворився на приміське село і не став приватним фільварком заможного міщанина. Натомість, підпав під юрисдикцію королівського старости. Тінь від Високого Замку, яка щоранку опускалася на Старий Ринок, надала підзамковим кварталам статусу особливої території, яка підпорядковувалася лише королю та його наміснику.

Доволі розбудовані квартали північної ділянки, яка отримала назву Краківського передмістя, почали приваблювати тих, хто прагнув міського життя, однак, з тих чи інших причин не міг стати офіційним львівським міщанином. Зі свого боку місто теж постійно намагалося витіснити туди усіх “недостойних”. Вже наприкінці 14 століття більшість приїжджих татар, караїмів і арабів починають селити “за мурами в ровах”, тобто у Краківському передмісті. В перших декадах 15 століття розпочався масовий наплив до Львова євреїв. Цей потік теж дбайливо відфільтровувався – усіх недостатньо багатих та впливових твердою рукою скеровували у північні квартали. Відповідно, найближчі до міста вулиці між Полтвою і Старим Ринком стали місцем передміського єврейського гетто. З часом його межі поширились на західний берег Полтви і далі на північ аж до села Замарстинова. Звісно ж, на території Краківського передмістя мешкали не лише євреї. Ділянка стала домом і для багатьох ремісників, які не мали достатньо ресурсів, аби вступити у львівські ремісничі цехи і, отже, не мали права працювати в місті. Близькість до міста у поєднанні з юридичною від нього незалежністю додали передмістю й іншу родзинку – кримінальну. Густозаселені, невпорядковані вулиці, на яких точилося жваве торгівельне і ремісниче життя були ідеальним місцем для різноманітних

Фото 2: Василіанський монастир св. Онуфрія. Вид з монастирського саду
Джерело: Андрій Бондаренко

злодіїв, розбишак і усіх, хто мав проблеми із законом. Проживання у північних кварталах давало чудову можливість відчутти себе часткою міського організму і, одночасно, бути вільним від норм та приписів, що регулювали життя справжніх міщан. Природно, це мало і свої негативні сторони.

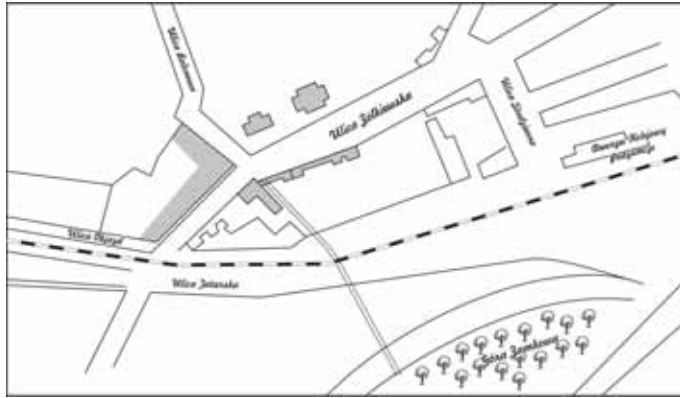

Рис 1: План підземного переходу з вулиці Гайдамацької до Замкової гори
Джерело: Franciszek Jaworski, *Lwów stary i wczorajszy (szkice i opowiadania)*. Lwów, 1910

Окрім відсутності благ міської інфраструктури, що в ті суворі часи можна було стерпіти, мешканці широкої долини між Високим замком та Кортумовою горою регулярно потерпали від нападів ворожих військ, оскільки приймали на себе перший удар. У мирні дні насолоджуватися спокійним життям теж виходило не завжди – небезпека могла прийти і з протилежного боку. Під впливом поширених тоді сильних антисемітських настроїв на ворогів перетворювалися самі львівські міщани, котрі, раптово відчувши сильну потребу відітнути за смерть Ісуса Христа, зненацька здійснювали короткі рейди за північну браму, що завершувалися і людськими смертями. Жителі особливих кварталів не залишалися в боргу. Якщо покарати кривдників не вдавалося через міський суд, вони брали в руки зброю і віддячувались своїми методами. Особливою славою у цьому контексті користувалася спільнота різників, яка часто виконувала функції місцевого загону воєнізованої самооборони.

Ситуація (хоч з часом, звичайно, штурми міста ворожими арміями припинилися) залишалася практично незмінною аж до початку 19 століття, коли Львів вже перебував під владою імперії Габсбургів. На той час Краківське передмістя втратило особливий статус і стало одим із чотирьох львівських передмість. Змінилася і назва – Краківським почали називати західне передмістя, а північне офіційно нарекли Жовківським, таким чином, більш точно зорієнтувавши дільниці у просторі.

19 століття для Львова, як і для багатьох європейських міст стало періодом розвитку промисловості. Однак, справжня індустріальна революція Львів не за-

чепила. Відсутність поблизу великих покладів вугілля чи металевої руди вберегла місто від недоліків та переваг масштабної індустріалізації. Прихід нових віань втілювався, в основному, в розбудові легкої та харчової промисловостей. Особлива доля при цьому знову випала північним територіям. Широка долина Полтви між Високим Замок та Кортумовою горою приваблювала промисловців відносно рівною місциною – тут було зручно будувати обширні будівлі, було зручно підвозити матеріали та вивозити продукцію. Не останню роль відіграла і ціна землі, нижча ніж у межах міста. Тож небо над Підзамче швидко затуманилось димом від численних промислових коминів.

Власне, тоді і народилося Підзамче, яке ми знаємо сьогодні. Позбавлений індустріального розмаху, Львів дев'ятнадцятого століття зате мав великі амбіції як важливий адміністративно-торговий центр. Мрії батьків міста повністю здійснилися, коли їхнє “рідне болото” з'єдналося прямим залізничним сполученням з Віднем та іншими великими містами Австро-Угорської імперії.

Через Львів мав пролягати шлях далі на схід – і у 1869 році цей шлях пройшов через те ж саме північне передмістя, яке відтоді розділилося надвоє. Проїзди під залізничними мостами стали воротами у таку собі “зону відчуження”. На півночі вона впиралася у село Замарстинів та русло Полтви, на сході – у село Знесіння. Між цими селами, втім, ще розташувався історичний район Габрієлівка – “сіра територія” обабіч Жовківської магістралі (сучасна вулиця Б. Хмельницького) та прилеглих доріг. Габрієлівка стала логічним продовженням Підзамче далі на околицю міста. Сьогодні це район вулиці Промислової.

Фото 3: Вид північної частини Львова.

Поштівка 1915-1918 років.

Джерело: Колекція Центру міської історії Центрально-Східної Європи

Вже на початок 20 століття “дальнє” Підзамче мало своє виразне обличчя – концентрація бідного єврейського населення, залізниця, промислові території, відсутність міської інфраструктури, слабкість “руки закону”, контрабандна торгівля (насамперед, безакцизними спиртними напоями) і батяри. Такий собі “дикий Захід” під носом у Львова – поряд з подібними за своєю славою селами Клепаровом та Замарстиновом. Як висловився львівський автор однієї брошури кінця 19 століття, “є цілі дільниці, які з боку міської адміністрації мають формальний привілей на всілякого роду нехлюйство”.

“Питання Півночі” почалось вирішуватися ще у австрійському Львові. Існували проекти приєднання усіх північних сіл до міста, плани проведення туди кана-

лізації, води, газу, електрики, наміри розвинути дешеве будівництво для тамтешніх робітників, однак усе це було надовго перекреслено вибухом Першої світової війни. Давати раду з густозаселеними і вкрай занедбаними Жовківськими околицями довелося вже владі нового Львова у складі незалежної Польщі. Блага цивілізації у вигляді замощених доріг та належного оснащення будинків почали з'являтися на Підзамче на початку 1930-х років, після включення у межі міста довколишніх сіл. Безперечно, це був довгий процес, який не завершився і до кінця 1930-х. Чергова війна ж доклала багато зусиль, аби зруйнувати ці досягнення.

Восени 1939 року Львів, як відомо, почали радянизувати. На Підзамче радянська влада не могла не звернути прискіпливої уваги. Адже, там розташовувалася вантажна залізнична станція, там зосереджувалися численні промислові об'єкти. Однак, чітких планів щодо Львова у соціалістичних керівників на той час не було і якихось радикальних змін у житті мешканців пролетарських північних околиць тоді не сталося. Можна сказати, що місцеві пролетарі й далі продовжували свою працю. Найбільше зміну влади та соціального устрою відчули ті, хто був зайнятий у торгівлі – приватні продавці, легальні чи ні, називалися спекулянтами і опинялися поза законом.

Значно серйозніші випробовування Підзамчу приніс прихід гітлерівської армії. Німецьке керівництво відразу зорієнтувалося у львівській топографії. Елітні віллові райони на півдні і на заході перетворилися на території “тільки для німців”. А північ, де скупчувалися єврейські мешканці, став місцем, відведеним під гетто. Внаслідок нацистського “господарювання” ландшафт Підзамче відчутно змінився. Були стерті з лиця землі як окремі будівлі, важливі у житті єврейської спільноти, так і цілі квартали. Особливо постраждали вулиці, що увійшли в межі гетто. Багато будинків, які доля вберегла від руйнації, не уникли пошкожень усередині. Часта зміна мешканців, що жили в ситуаціях життя та смерті, сильно позначилась на стані квартир та умеблювання.

Таким чином, завершення бойових дій у Львові у 1944 році Підзамче зустріло в дуже поганому стані. Нормальна інфраструктура так і не з'явилася, а пустка збільшилася.

Щодо повоєнного Львова соціалістична влада вже мала чіткіші плани – відбудувати і нарешті індустріалізувати. Такі грандіозні наміри вимагають багато ресурсів, тож без економії не обійшлося. Неважко вгадати, на чому заощадили – на Підзамче. Тут, в традиційно промисловому районі так і не збудували нових взірцевих підприємств-гігантів, подібних до тих, що з'явилися в інших околицях міста. Переважно відремонтували і трохи розширили, чи переобладнали старі фабрики ще з польських і австрійських часів. Радянських управлінців можна зрозуміти – навіщо будувати “з нуля”, коли можна трохи використати те, що вже є. Але, такий підхід немовби заморозив Підзамче – принципово тут нічого не змінювалося. Старі фабрики обростали новими корпусами, на дорогах з'являвся асфальт,

до будинків підводили каналізацію, газ, воду, електрику. І нічого поза тим, поза мінімальним базовим втручанням. Втім, мешканці не скаржилися. Трамваї їздили, магазини працювали, фабрики виробляли, а без нових висоток теж жити можна.

Нова біда несподівано чекала на дільницю після розпаду Союзу. Промисловість перестала бути адекватною новим часам і зненацька увесь сенс існування Підзамче зник як Полтва під землею. Район отримав новий прикметник – не просто старий і запущений, а ще й депресивний. Звідти перестали долимати бадьорі фабричні гудки, туди перестали їздити за товарами з прохідної, колишні спеціалісти нудьгували по домах, і про те, що за колією також живуть львів'яни якось забулося. Втім, якщо сьогодні пройтися вулицею Б.Хмельницького чи Промислової, то видно, що називати Підзамче депресивним ще зарано. Занедбаний район, який потребує ремонту, люди, які втратили улюблену роботу, фонтан, в якому вже давно не було води – так. Але без депресії. Деякі заводи втрималися на плаву, з'явилися нові магазини, власні ділянки потребують догляду. Підзамчани й далі працюють, а те, що п'ють багато, так тут завжди так було. Можна сказати, традиція.

Історія показує, що Підзамче справді завжди було трохи інакшим ніж Львів. Але вона також показує, що Львів починається саме там і жодні мури чи насипи не перекреслять цього факту. Інакшість Підзамче допомагала Львову бути тим, чим він є, тим чим він завжди хотів бути.

Окремі об'єкти, варті уваги:

Церква святої Параскеви П'ятниці (вул. Б.Хмельницького, 77) – один з найстаріших храмів на Підзамчі і, взагалі, у Львові. Початок її побудови датують кінцем 13 – початком 14 століття. Основні форми церкви постали упродовж 14-15 віків, тому будівлю вважають прикладом місцевого романо-готичного стилю. Церква святої П'ятниці мала не лише релігійне значення. Це храм-твердиня, який виконував також оборонні функції, про що свідчать залишки стрільниць у її стінах. В межах княжого міста церква була найпівнічнішим бастионом львівського “підгороддя”.

Фото 4: Церква св. Параскеви П'ятниці.
Фотографія 1900-1914 роки
Джерело: приватна колекція Юрія
Завербного

На жаль, первісна споруда була знищена в 1623 році внаслідок пожежі. Однак, відбудували церкву на старому зрубі, тому оригінальне архаїчне планування збереглося. Спонсором відбудови став молдавський господар Василь Лупул. Його заслугу увіковічили у двох пам'ятних таблицях. Відбудова церкви була завершена у 1644 році. Крім планування від попереднього храму зберігся також іконостас 1610-х років, створений львівськими майстрами, який перебуває тут і донині.

В 1870 році верхню цегляну частину стін церкви покрили вапном. Як вказують деякі міжвоєнні путівники, долівку виклали надгробними плитами, принесеними з саду поряд з храмом, де колись розташовувався старий цвинтар. Свого остаточного вигляду церква святої П'ятниці набула після реставрації 1908 року. Тоді старе “шатрове” покриття замінили на псевдо-барокову вежу на зразок верхівки Успенської церкви.

Василіанський монастир святого Онуфрія (вул. Б.Хмельницького, 36) теж сягає своїм корінням княжого Львова. Його зведення пов'язують з дружиною князя Лева – Констанцією. Вважається, що первісна споруда була дерев'яною і згоріла під час завоювання Львова польським князем Казимиром. Історик та бургомістр Львова у 17 столітті Бартоломей Зиморович стверджував, що саме з Онуфрієвської церкви княжих часів поляки вивезли відому ікону Богородиці, яка тепер перебуває у Ченстохові.

Упродовж наступних століть монастир постійно перебудовувався і змінював свій вигляд. Маємо відомості про велику відбудову 1456 року, профінансовану міщанином Степаном Дропаном. Мурована забудова, яка задає сучасний вигляд монастирського комплексу, почала формуватися на початку 16 століття, зокрема коштом князя Константина Острозького. У цей час тут жив та працював друкар Іван Федоров.

Сучасного вигляду монастир набув під час будівельних робіт у 1815-1822 роках. До нашого часу, на жаль, не “дожила” стара статуя святого Онуфрія, яку у 1825 році вкрали замарстинівські батяри. На початку 20 століття була проведена реконструкція та деяка перебудова монастиря фірмою І. Левинського. Тоді ж від залишків старовини остаточно “очистився” і інтер'єр монастирських будівель. Старовинні речі та ікони віддали до інших провінційних монастирів або до монастирського музею. Більшість з них безслідно зникла.

Промзона: Підзамче робітниче

Північний Львів виконував функції свого роду міського заднього подвір'я – з майстернями та машинним устаткуванням. Описуючи ці території, “повні руху та галасу” в путівниках, їхні автори, окрім релігійних споруд, згадували лише промислово-господарські об'єкти, як найбільш варті уваги – “фа-

брика газу, Нова Різня, фабрика сільсько-господарської техніки, великі парові млини, великі броварні, найбільші пиварні та винярні”. Більша частина цих споруд концентрувалася у трикутнику “дального” Підзамча. Розвиненої індустрії до середини 20 століття у Львові не було. Під промисловістю у старому доброму Львові розуміли старе добре ремісництво – лише укрупнене та підкріплене машинною силою нових технологій. Львівську промисловість, яка розвинулась тут до Першої світової війни можна назвати побутовою, навіть домашньою. Вона обслуговувала не якісь грандіозні модернізаційні проекти держави, а самих міщан. А міщанські потреби відомо які – смачно поїсти, добре випити, гарно вдягнутись. З цими завданнями місцеві фабриканти справлялися на відмінно. Кондитерські, консервні та алкогольні бренди Львова були відомі далеко за межами Польщі. Відсутність “важкої” індустрії не означала недорозвиненості львівських фабрик чи заводів. У своїх “легких” сферах підприємці-львів’яни успішно змагалися з конкуренцією австрійців та угорців. Не можна не згадати тут приклад консервної фабрики Яна Рукера, зведеної у кінці 19 століття за рогаткою вже практично на території Знесіння. Рукер оснастив свою фабрику найновішим устаткуванням і навіть удостоївся похвали цісаря Франця-Йосипа під час Крайової виставки у Стрийському парку у 1894 році.

Стати значною “промисловою зоною” Підзамче було приречене від самого початку своєї появи у львівській топографії. Головною метою побудови тут залізниці, що створила цей “загублений світ”, було пожвавлення торгівлі промисловими товарами. Взагалі, у цьому сенсі “зачаття” Підзамча відбулося ще у 1828 році у Відні. Відомий віденський професор геології та спеціаліст з металургії Франц Ріплъ вже тоді передбачив ключову роль парової машини у з’єднанні різних кін-

Фото 5: Вокзал станції “Підзамче”. Поштівка 1912 року
Джерело: Приватна колекція Ігора Котлобулатова

ців обширної імперії Габсбургів. До ідей Ріпля прислухалися, але значно пізніше. Появі станції “Підзамче” мушили посприяти події “великої політики”. Після революційних подій 1848 року, бюрократична австрійська машина врешті усвідомила корисність швидкого транспортного сполучення між різними провінціями, не в останню чергу з військових міркувань.

Залізниця, у напрямку Бродів, не давала спокою і важливим особам у Лондоні. Колія, що перетинала б Львів із заходу на схід, була частиною ширшого плану британського уряду, який мріяв по швидкий шлях до своїх індійських колоній. Втім, навіть за таких поважних обставин Підзамче ще могло б не народитись. Адже, залізна дорога, могла б і обминути Львів з півночі, зачепивши села Клепарів та Збоїща. Вказівки з Відня спочатку передбачали саме такий маршрут, аби не утруднювати комунікацію у місті. Однак, радці Львова були переконані – лише близькість майбутньої колії до центру допоможе перетворити Львів на квітучий мегаполіс, а саме Підзамче на процвітаючу дільницю з оновленою забудовою. Вони проявили чудеса твердості і добилися дозволу на свій варіант. Втім, сталося не так як гадалося. Поява важливої залізничної станції, звичайно, сприяла пожвавленню торгівлі у тому районі. Проте, одночасно, високий насип відчутно загальмував нормальну урбанізацію цих передмість, де розвивалося лише дешеве та суто практичне будівництво.

Проте, на статус модерної метрополії Львів міг таки претендувати. На зламі 19-20 століть Магістрат підкріпив цю претензію будівництвом кількох індустріальних об’єктів загально-міського значення без яких жодне місто не могло називатися справді великим та сучасним. Це газівня на Клепарові та Міська різня і трамвайне депо на Габрієлівці – північній околиці Підзамче. Різня та депо стали проектами з найбільшими на той час міськими інвестиціями. Важливими подіями вони виявились також у світі архітектури, будучи прикладами успішного використання новітніх залізобетонних технологій. Так, про комплекс, в якому розташувалася різня, з’явилося багато відгуків у пресі – навіть у столиці сусідньої імперії Санкт-Петербурзі. З-зовні будівлі різні виглядають не надто модерно. Але їхній цегляний стиль – це лише зовнішній дизайн, під яким сховались передові інженерні рішення. Більш відповідний вигляд надали приміщенням трамвайного депо. Нові матеріали – залізобетон, скло, метал – відверто злилися у авангардному стилі сецесії. Подібних будівель, що представляли передову промислову естетику та відповідні технології, на Підзамче не бракує. Варто згадати хоча б споруду кондитерської фабрики “Газет” (вулиця Заводська, 21-23; сьогодні там розмістилася фірма “Світоч”) чи розташовану на рогатці взуттєву фабрику “Гафота” (вулиця Б. Хмельницького, 136), які свого часу могли похвалитися супер-сучасними мінімалістичними рішенням конструкції та фасадів. На жаль, хоч самі будівлі ще стоять, їхній вигляд спотворений пізнішими перебудовами та добудовами, замуrowаними вікнами та входами.

Фото 6: Будівлі трамвайного депо №2
Джерело: Андрій Бондаренко

Окремі об'єкти, варті уваги:

Залізнична **станція “Підзамче”** постала у 1869 році, коли вздовж північних схилів Високого Замку пролягла колія напрямку Львів – Броди. Місце розташування станційної будівлі було обрано не випадково. Викуп землі під будівництво колії спричинив значне підвищення цін землю вздовж залізниці. Тож, при будівництві станції було вирішено зекономити – і споруду збудували на території північної частини колишнього Папарівського цвинтаря. Також станція і залізниця поглинула вуличку Студенну, яка колись піднімалася на Високий Замок. Від неї залишився тільки початок, який до 1970-х років зберігав назву усєї зниклої вулиці (Студенна, а з 1946 року – Кринична). Згодом цей відрізок приєднали до вулиці Огіркової.

Станційний комплекс та залізниця майже повністю перекрили доступ до Замкової гори зі сторони вулиці Б.Хмельницького. Втім, цікаво, що навіть після прокладення колії зберігся широкий підземний хід до Високого Замку. Вхід до тунелю виявили на розі вулиць Б.Хмельницького та Гайдамацької під час будівництва трамвайної колії.

Споруду станції кілька разів перебудовували. Після реконструкцій у 1890-х роках та у 1908 році будівля ще зберігала неоренесансну стилістику, однак, зміни та перебудови у 1950-х та 2000-х роках вже не дають нам змоги чітко уявити оригінальний вигляд.

Станція та площа перед нею завжди були одним з центрів життя на Підзамче, своєрідним місцем зустрічі місцевих мешканців – і дорослих, і дітей. Сьогодні

таке значення “Підзамча” втратилося. Але, можливо, лише тимчасово – існує проект з відновлення фонтану біля станції, спрямований на соціальну ревіталізацію площі.

Важливим об’єктом у житті Підзамча і, взагалі, усього Львова була **Нова Різня** – місце, де різалося, продавалося та зберігалося м’ясо. Попередня міська Нова Різня довгий час розташовувалася на пустирі в районі перетину сучасного проспекту Чорновола та залізничної колії. У 1870-х роках її перенесли подальше на міські околиці – на кінець сучасної вулиці Промислової. Тоді постали два головних будинки. В одному розмістилася худоба, в іншому – адміністрація. На зламі 19-20 століть, в період бурхливого розвитку австрійського Львова, міська рада вирішила модернізувати різню. У 1901 році, зусиллями фірми І. Левинського, з’явився розбудований комплекс нової Нової Різні, що не поступався аналогам у інших крупних центрально-європейських містах.

Фото 7: Будівля колишньої Нової різні
Джерело: Андрій Бондаренко

Оновлена різня виглядала вже як ціле автономне містечко. Тут, згідно з найсучаснішим німецьким планувальним підходом, розмістилися в окремих будівлях власне різня, ветеринарний та санітарний центри, відгороджений муром ринок, численні адміністраційні будинки з офісами та помешканнями для працівників, машинні приміщення з найновішим паровим устаткуванням, які забезпечували виробництво власної електроенергії та штучного льоду. Власна залізнична колія з’єднувала Нову Різню із станцією “Підзамче”.

Наприкінці 1930-х років була проведена реконструкція усього комплексу. В радянський час там розташовувався м'ясокомбінат, який після розпаду Союзу за-непав. Сьогодні територію колишньої Нової Різні орендують різноманітні підприємства.

Відносно добре збереженим зразком модерної промислової архітектури Львова початку 20 століття є приміщення колишньої **кондитерської фабрики Яна Рукера** (вул. Тесленка). Тут вироблялися різноманітні солодощі – шоколад, десертні цукри, тістечка та фруктові джеми і повидла. Сьогодні на території підприємства збереглися деякі старі виробничі приміщення, збудовані у 1890-х та 1900-х роках.

Підземний перехід під залізничною колією на початку вулиці Б.Хмельницького показує якими за давніми можуть бути деякі проблеми міського планування. Голосуючи у 1860-х роках за прокладання залізниці у близькості до центру міські ради Львова обіцяли згодом вирішити проблему перетину ключових транспортних магістралей. Про обіцянки швидко забули. Якщо на більшості головних вулицях колію вдалося провести вгорі на мостах, то у випадку вулиці Жовківської довелося влаштовувати переїзд із шлагбаумом. Для такої рухливої вулиці цього було явно замало. Місцеві мешканці та підприємці постійно нарікали на труднощі з проїздом. Станом на 1911 рік, коли на бродівському напрямі встановився жвавий регулярний рух потягів, у Магістрат почали надходити жваві регулярні скарги. Як стверджувалося у них, переїзд закривався 24 рази на день!

Магістрат був змушений надавати на міністерство залізничних сполучень, аби там врешті якось вирішили цю проблему. Було створено 2 варіанти проекту, які передбачали або тунель під колією, або міст поверх залізниці. Обидва варіанти вимагали великих коштів, до того ж проти них почали протестувати ченці Онуфрієвського монастиря. Справа затягнулася і узгодити усі нюанси вдалося лише на початку 1914 року. Реалізації проекту перешкодив початок Першої світової війни.

У радянський час через брак коштів було зроблено ставку на об'їздний маршрут. Для пішоходів прорили тунель. А початок вулиці Б.Хмельницького перетворився на тихий провулок.

Гордість минулого Підзамча – колишня **горілчана фабрика Бачевського** (вул. Б.Хмельницького 114/116). Хоч підприємство не пережило Другу світову війну, місцеві мешканці ще сьогодні пам'ятають, де саме був цей славетний заклад. Родина Бачевських (відома спочатку під прізвищем Бачелес) заснувала перший заклад з виробництва міцних трунків ще у першій половині 18 століття у приміському селі Виграновці. Згодом черговий спадкоємець, який носив вже сполонізоване прізвище Бачевський придбав на рогатці палац графів Целецьких, куди і переніс свій заклад у 1782 році. Саме його ініціали були увіковічені в офіційній марці "J.A. Waszewski" – Юзеф Адам Бачевський, а 1782 рік став датою, від якої відраховується історія фабрики.

Фото 8: Підземний перехід через залізницю на вул. Б.Хмельницького
Джерело: Андрій Бондаренко

Вже в 1812 році відомий історик Львова Ігнацій Ходиніцький стверджував, що на той час лише дві горілчані фабрики у Львові мали право називатися фабриками, зокрема, заклад Бачевського. Використання найновіших технологій дало власникам змогу створити унікальний бренд із світовим визнанням. На початку 20 століття фабрика Бачевського була однією з найбільших горілчаних фабрик у Європі. У 1908 році на місці старого палацу було збудовано масштабний фабричний комплекс. Усі приміщення були обладнані автоматичною протипожежною системою. За багато десятиліть фабричні спеціалісти накопичили чимало професійних таємниць та фірмових прийомів, завдяки яким напої Бачевського експортували до всіх країн Європи. За всю довгу історію підприємства керівництво не вийшло з рук родини Бачевських, що свідчить про неабияку успішність фірми.

Під час Другої світової війни заклад було знищено авіа-бомбами. Радянська влада відновила територію фабрики, та розмістила тут вже зовсім інше виробництво – завод алмазних інструментів. Але оригінальна брама фабрики Бачевського з левами та датою “1782” ще збереглася.

Чи не найбільш оригінальним зразком промислової сецесії у Львові стало **трамвайне депо** на Габрієлівці (вулиця Промислова). Проект комплексу був створений міським будівельним відділом у співробітництві із архітектурним

бюро Міхала Улама, відомим оригінальністю та сміливістю свого підходу. Усі чотири будівлі – ангар на 70 вагонів, склад, адміністрація та порт'єрня – мали новочесну конструкцію з використанням залізобетонних опор. Ансамбль ангару доповнювався боковими ліхтарями. Найбільше дизайнерської праці було вкладено у найменш значну споруду – будиночок сторожа, який, однак, дуже постраждав від впливу часу.

Фото 9: Фабрика “J.A. Baczewski”. Поштівка 1908-1914 років
Джерело: Колекція Центру міської історії Центрально-Східної Європи

Характерними промисловими спорудами на Підзамче були **парові млини**. Найбільші з них – млин барона Бруницького із романтичною назвою “**Марія Гелена**”, зведений на початку 20 століття, та млин фірми “Д.Аксельбрад і син”. Руїни “Марії Гелени” можна побачити на вулиці Лемківській 7-9. Ще досі там здіймаються залишки шестиповерхової сушильної вежі. Як вважають дослідники, на цьому місці ще в середині 19 століття свій млин збудував відомий львівський підприємець пруського походження Роберт Домс. Після барона Бруницького млин перейшов у власність родини Філіпів. Підприємство не припиняло своєї роботи і у радянському Львові. Сьогодні багато будівель млина зруйновані, а в інших розміщуються різні фірми.

Схожа історія і у **млина Аксельбрада** (вул. Б.Хмельницького 88), але з більш щасливим кінцем. Після Другої світової війни заклад перетворився на “Млинкомбінат №1” і продовжує випікати хліб і сьогодні як комбінат “Хлібопродукт”.

Інший поруч: Підзамче єврейське

Інакшість Підзамче для решти львів'ян багато в чому задавалася великою кількістю євреїв, що традиційно населяли ці території. Єврейські мешканці займалися переважно торгівлею та дрібним ремеслом. Траплялися і багаті фабриканти. Соціальна уява львів'ян звикла змальовувати мешканців північних кварталів як вбраних у все чорне лихварів з характерними пейсами, з жадібними очима та хижою посмішкою. В цьому проявлявся виразний економічний контекст – завдяки готовності торгувати не лише дорогими, а й дешевими товарами, єврейські торговці та власники магазинів швидко завоювали відповідний ринок. Близько 70% львів'ян, задіяних у цій сфері були євреями. Така монополія лякала і давала поживу ксенофобським фантазіям про спритних ділків, які тримають решту народів в таємному рабстві. Однак, як і інші етнічні групи, що заселяли Львів, єврейська спільнота була дуже неоднорідною. Подібно до інших львівських міщан, євреї поділялися і на дуже багатих, і на середніх і на дуже бідних. Багаті підприємці іудейського віросповідання так само експлуатували своїх побратимів по вірі, як і польські чи українські.

Великий залізничний поділ, внаслідок якого дільниця розділилася на дві частини, визначив не лише географічний, а й соціальний розрив. На півночі залишилися переважно бідніші євреї. (Це стосувалося і поляків та українців, яких там теж не бракувало). Але це не перешкоджало будові тут фабрик та завод, пекарень, млинів, крамниць та ресторанів, власники, яких мешкали де-інде, у більш комфортельних кварталах. Єврейська культура північного Підзамче була простою, низовою і у своїх формах вираження тісно перепліталася з польською та українською. Більша частина славнозвісних батярів з рогатки була євреями. В робітничих середовищах панувала польська мова, якою на вулиці спілкувалися і євреї, і українці. Однак, в кризові моменти, як наприклад після польсько-української війни 1918 року, класова ненависть перепліталася з національною. Тоді вибухали спотанні погроми, під час яких багаті і бідні євреї своїм майном чи навіть життям мушили відповісти за всі негаразди інших львів'ян.

Проте жодна біда не могла зрівнятися з тими випробовуваннями, які випали на долю єврейських мешканців Підзамче в роки німецької окупації. Восени 1941 року на території дільниць Підзамче, Замарстинів та Клепарів німецька окупаційна влада створила гетто, куди примусово були переселені євреї з усього Львова. Усіх не-євреїв, відповідно, виселили за межі цієї території. Проживання в гетто супроводжувалося жахливими умовами – місця для всіх не вистачало і багато родин були змушені жити у непристосованих приміщеннях у неймовірній тіснязі; були запроваджені жорстокі порядки та рабські повинності. В межах гетто, особливо під час його ліквідації у 1943 році, загинуло багато євреїв. Тому, західні квартали Підзамче, частина Знесіння, південні околиці Замарстинова і Клепарова вважаються місцем львівського Голокосту – поряд з Янівським концтабором, Брюхо-

вичьким лісом та Лисиничами. В результаті нацистської політики “радикального вирішення єврейського питання” громада львівських євреїв була практично повністю знищена.

Оскільки німці зруйнували майже всі важливі релігійні та культурні єврейські споруди Жовківського передмістя, то важливого значення культурної спадщини набули промислові, торгівельні та житлові будівлі, зведені на Підзамче власниками-євреями – збережена у ландшафті згадка про другу за чисельністю етнічну спільноту Львова.

Особливий інтерес у цьому контексті становить діяльність будівельної фірми єврея Міхала Улама, яка діяла у Львові на зламі століть, паралельно із знаменитою компанією українського будівничого Івана Левинського. Фірма Улама, не мала за спиною великих ресурсів та поважного досвіду, тому пробувала вибороти місце на ринку, займаючись проектами у маргінальному Жовківському передмісті. Аби доказати свою спроможність та високий клас працівники фірми вдавалися до цікавих, часом експериментальних рішень та підходів. Завдяки підприємству Улама. Підзамче має свої власні оригінальні зразки сецесійного стилю. Серед найвідоміших прикладів – трамвайне депо на вулиці Промисловій.

Фото 10: Хасидська синагога після погрому, Фотографія 1918 року
Джерело: Колекція Центру міської історії Центрально-Східної Європи

Окремі об'єкти, варті уваги:

Залізничний насип відчутно відділяє північний район від решти міста. Під час німецької окупації Львова нацисти використали таку топографію у своїх цілях, аби відокремити єврейське населення від інших львів'ян. Дільниці “по той бік залізниці” – Замарстинів, Знесіння та частково Підзамче – стали основним місцем єврейського гетто, разом з Клепаровом та районом вулиці Куліша. Створення гетто восени 1941 року було частиною ширшого плану із знищення євреїв Львова. Тому, туди потрапили не всі – хворих та старих, назважаючи на протести рідних, вивезли у старі казарми чи у довколишні ліси та безжально вбили. Місцем, де відбувався поділ людей на тих, хто міг далі жити у гетто, і тих, кого було вирішено вбити, став **проїзд під залізничним мостом на вулиці Полтв'яній** (сучасний проспект Чорновола). Так звана акція під мостом тривала з середини жовтня до грудня 1941 року. Її результатом стала смерть близько десяти тисяч євреїв, а проїзд під залізницею на Полтв'яній зажив страхітливу славу “моста смерті”.

На початку вулиці Хімічної (з боку Замарстинівської вулиці), під номером 2 розташований старий фабричний комплекс – пам'ятка місцевої єврейської промисловості, а також трагічних подій Голокосту. В 1901 році крупний промисловець Генрік **Блюменфельд** переніс сюди своє **підприємство з виробництва лаків та фарб**. З початком Другої світової війни у 1939 році родина Блюменфельдів виїхала до Швеції, а підприємство продовжувало працювати.

Фото 11: Одна з будівель колишньої фабрики Г. Блюменфельда
Джерело: Андрій Бондаренко

З цією фабрикою пов'язана історія єврейської дівчини Лілі Чувіс Тай, якій вдалося вижити у окупованому німцями Львові та згодом перебратися до Ізраїлю. Нещодавно вона видала книгу спогадів, у якій описує свій досвід Голокосту. Мати Лілі працювала на фабриці Блюменфельда. Після утворення нацистами гетто жінка брала свою дочку на роботу, аби не залишати її без нагляду. У 1942 році німці провели на заводі акцію “зачистки”. Усі робітники були вивезені до Янівського табору та вбиті, лише 14-річній Лілі вдалося втекти – мати сховала її у великому чані з фарбою, де дівчина просиділа кілька жахливих годин, ледь жива від нестачі повітря, доки небезпека не минула. Фабричний корпус, на території якого це відбувалося, ще зберігся, залишаючись свідком темних сторінок у історії Львова.

В радянський час на території комплексу діяв лако-фарбовий завод. Сьогодні, тут розташовуються різні підприємства.

Жити на Підзамче: дім versus завод

Підзамче не вважається привабливим для життя районом. Багато в чому таке твердження має багато підстав. “Зручності” Підзамча завжди відставали від інших дільниць. Воно і не дивно – головною тут завжди була промисловість, на яку і спрямовували всі ресурси. Люди тут жили небагаті – робітники, дрібні торговці та ремісники. Стиль життя вони задавали невибагливий, звичні були до всяких умов. Наприкінці 19 століття Львів переживав будівельний бум, зворотною стороною якого було стрімке зростання цін на житло та будівництва не-якісних помешкань. Якщо цінність нерухомості на Підзамче ніколи не була високою, то з якістю житлових будинків завжди були проблеми. Швидка розбудова австрійського Львова доби “фін-де-сікль”, завдяки якій сформувався такий центр міста, який можна спостерігати сьогодні, зачепив і Підзамче. Актуальні для епохи пізньокласицистичні та сецесійні кам’яниці росли як гриби і там. Однак, це були, безперечно, будівлі “економ-класу”, призначені для швидкого відбивання грошей, а не для комфортного проживання. За описами сучасників, у таких помешканнях було або занадто холодно, або занадто гаряче, великі проблеми доставляла повсюдна вологість та брак сонячних променів – усе як в романах Дікенса. Завдяки відсутності нормальних доріг та тротуарів у кварталах, розташованих подалі від головних магістралей, безтурботно продовжували своє існування пам’ятки ще чи не середньовічної житлової архітектури.

В принципі, як і у інших європейських містах, у Львові були впливові люди, небайдужі до становища тих нащасних, що населяли “міське дно”. Вже наприкінці 19 століття і архітектори, і чиновники за прикладом західної Європи, переймалися умовами життя львівського пролетаріату. Серед спеціалістів розпочалися широкі дискусії про найкращий тип дешевого, але зручного жит-

ла для робітників. В результаті справа дійшла навіть до конкретних проєктувальних ініціатив. Втім, загалом, цим усе і обмежалося, а робітничі містечка, пристосовані до місцевого клімату так і залишилися на папері. Причин цьому можна відшукати багато. Найголовніша ж – неповноцінність львівської промисловості. У порівнянні з тією ж індустріалізованою західною Європою, бідуючих робітників усе ж таки було замало, аби дійсно розпочати масове будівництво соціального житла.

Це не означало, що у Львові взагалі було мало бідняків – на Підзамчі, при-міром, їх була більшість. Ні, їх вистачало, особливо беручи до уваги, що Львів за своїм населенням був одним з найбільших міст Австро-Угорської імперії. Більше того, Львів славився своєю тіснявою, його називали “містом однокімнатних квартир”. Однак, містопланувальники та чиновники спрямовували свої погляди саме на фабричний пролетаріат, не звертаючи уваги на інші злиденні категорії населення.

Все ж таки поодинокі проєкти якісного житла для робітників були втілені і у Львові. Тут не було величезних індустріальних монстрів, які б могли збудувати цілі містечка для своїх працівників, як практикувалося у “великій Польщі”. Найкрупнішими підприємствами у Львові були залізниця та трамвайна компанія. У них працювало відносно багато людей (на залізниці – кілька тисяч), тому вони стали першими – і, на жаль, останніми будівниками зразкових робітничих помешкань. На Підзамче таким прикладом важливих соціальних трендів індустріальної епохи є житловий комплекс, зведений для робітників трамвайного депо на Габрієлівці у 1910 році. Хоча і початкові плани були набагато грандіозніші ніж будівництво двох гарних бу-

Фото 12: Кам'яниця Шульців
(вул. Б.Хмельницького, 56)
Джерело: Андрій Бондаренко

дівель. Тутешні пустирі хотіли перетворити на новітній урбаністичний центр з відповідною інфраструктурою, котра б забезпечувала його самодостатність – доволі прогресивна ідея. Що з цього могло б вийти невідомо, адже невдози вибухнула Перша світова війна.

У міжвоєнному польському Львові особливих житлових проектів не затівали. Втім, декілька доволі комфортних будинків цього періоду у стилі функціоналізму на Підзамчі залишились. В радянський час, гасла “все для робітників” почали мінімально втілюватися в життя у житловій сфері лише на початку 1960-х років. На Підзамчі класичних мікрорайонів так і не збудували. Взагалі, всі містопланувальні трансформації соціалістичного періоду, які здійснювалися у Львові, найбільш пролетарського району дивним чином не захопили. Чи то львівські функціонери не хотіли збивати налагоджену роботу промисловості, чи просто дільниця виглядала настільки запущеною, що вирішили залишити усе як є до якихось кращих часів... Так чи інакше, район віддали на поталу помисловості, остаточно перетворивши його на сувору “промзону”. Є кілька показових прикладів перемоги фабрик над житловими будинками. Це, зокрема, високий цегляний паркан навколо будинків від трамвайного депо, про які вже згадувалося. Тамешні мешканці розповідають – після війни довкола їхньої домівки ще проглядалися зелені поля та пустирі. За кілька десятиліть побачити небо, а не похмурі заводські стіни можна було вже лише з верхніх поверхів.

Фото 13: житловий комплекс, зведений для робітників трамвайного депо (вул. Промислова, 31-33)
Джерело: Андрій Бондаренко

Інший випадок – будинок на вулиці Волинській, 10, розташований біля колишнього підприємства “Молдвинпром”. Розширюючись, завод буквально взяв будинок у тісні обійми, причиняючи чимало прикрощів його мешканцям. Пріміром, якщо у когось випадала з вікна якась річ, то діставати її потрібно було вже з території заводу, пробиваючись через прохідну.

Втім, можливо у Підзамча ще є шанси увійти в історію радянського житлобудівництва у Львові. Ще до появи нових мікрорайонів, саме тут починали зводити перші поодинокі, власне, радянські помешкання. Адже, підприємства таки мусили дбати про поселення своїх працівників, аби уникнути текучості кадрів. Найімовірніше перші будинки, зведені за типовими проектами, з яких потім народилися усі наступні покоління львівських хрущовок, з’явилися саме в тіні підзамкових фабрик. Але, наразі ця тема ще потребує уточнення та окремого дослідження.

Окремі об’єкти, варті уваги:

Кам’яниця Шульців – житловий будинок на вулиці Б.Хмельницького, 56 – одна з найгарніших вілл-кам’яниць на Підзамче. Серед місцевих мешканців будівля вважається головним символом старого “польського” Львова. Башточки, дерев’яне різьблення, декоративні обрамлення вікон та брами справді виділяють кам’яницю з довколишнього міського середовища. Власники дому – відомі львівські архітектори брати Ян і Кароль Шульці – збудували його самі для себе. Про це свідчить напис на стіні будинку, який можна розгледіти і сьогодні. Будівля зведена у 1896 році. Але виглядає старішою – завдяки модній тоді стилізації під архітектуру Ренесансу.

Бідна та індустріалізована ділянка Підзамче, загалом, не могла похвалитися якоюсь особливою житловою забудовою. Однак, тут трапляються і цікаві винятки з цього правила. Власне, тут, на околиці міста постав один з найцікавіших сецесійних будинків Львова, зведений фірмою Міхала Улама у 1908-1910 роках. Це цілий комплекс з кількох будівель, у центрі якого трьохповерхова **кам’яниця Краппнерів** – приклад новаторського та оригінального підходу до забудови та цікавих рішень фасаду. Внутрішній простір комплексу було організовано вздовж незвично довгого проходу через внутрішні подвір’я, який можна назвати навіть своєрідним пасажем. В приміщеннях комплексу розмішувалися ресторан, магазин та помешкання для найму. Сьогодні будинок перебуває в доволі занедбаному стані. Фронтальна частина будівлі пустує і туди можна зайти, аби детальніше усе оглянути.

Бідні квартали Підзамче на зламі 19-20 століть були полем для діяльності різних заможних благодійників, що переймалися умовами життя тутешніх мешканців. Окремою практикою була підтримка багатими єврейськими промисловцями своїх бідніших братів по вірі, які жили “по той бік залізниці”. Характерним прикладом такого благодійництва є колишній **гуртожиток для єврейської робітничої молоді** (вул. Лемківська 6, 8, 10), збудований підприємцем Якубом Германом

– меценатом, власником багатьох львівських кам’яниць і, зокрема, відомого театру “Колізей”. Гуртожиток фінансувався і з прибутку від винаймання помешкань, що теж розміщувалися у цьому будинку. Заможність власника проявилася у цікавому сецесійному оформленні фасаду – що не часто трапляється у практичному архітектурному середовищі Підзамча.

Фото 14: Кам’яниця Крампнера (вул. Б.Хмельницького, 169)
Джерело: Андрій Бондаренко

Культура на районі: батяри, рок і trainspotting

Зовнішня непрезентабельність Підзамча, як правило, переноситься і на його внутрішнє життя. Тоді як тут завжди існувала сильна народна культура, з усіма властивими нормальним людям моментами – творчістю і культурним дозвіллям. На Підзамчє, а особливо на рогатці, поспівати пісень (а деколи і поскладати їх самому), пограти на музичних інструментах, потанцювати, повправлятися в жартах завжди було кому. Львівську народну творчість можна умовно поділити на три групи, залежно від походження. Це личаківський фольклор – суто польський; залізничний – з Краківського передмістя, де проживало багато залізничників; жовківський – найбільш відкритий та різномірний, колоритна мішанина різних культурних пластів – єврейського, польського, українського та інших. Кожна дільниця мала свої традиції, про які дбала. І як сказав один львівський поет: “Ze ten

spokojnie tylko kima / Gdy się dzilnicy swojej trzyma” (Лише тоді можна спокійно спати / Як тримаєшся своєї ділянки)

Дуже шкода, що сьогодні збереглося не так вже й багато свідчень про міську культуру довоєнного Підзамча. Найвідоміші мемуари колишніх польських мешканців мало згадують цей пролетарський закуток, надаючи перевагу описові glamourних центральних вулиць чи такого правдиво польського передмістя як Личаків. Єврейські мешканці могли б розказати більше. Однак, із зрозумілих причин їхні спогади стосуються більше трагічних подій Голокосту ніж культурних особливостей вуличного дозвілля.

Фото 15: Мешканці ділянки Підзамче. Фотографія 1942 року
Джерело: Колекція Центру міської історії Центрально-Східної Європи

По всіх львівських околицях колись вирувало так зване нічне життя – кнайп, шинків, танцювальних клубів вистачало усюди. Однак, Жовківська рогатка мала ще одну важливу спеціалізацію – дешевий нелегальний алкоголь. Його купувалося і пилося відразу за міським шлагбаумом, який тоді називався рогаткою. Достатньо було пройти кілька метрів в сторону Знесіння, як горілка відчутно дешевшала, адже, за межами міста за неї не треба було платити акцизного мита. Власне тому, там і будували багато горілчаних фабрик, серед яких і славнозвісний заклад Бачевського. Як звітував один львівський політик та журналіст, наприкінці 19 століття Львів помалу цивілізував свої околиці – внаслідок його благодійного впливу там поступово зменшувалося пиття горілки, а натомість збільшувалося споживання більш цивілізованого напою – пива, внаслідок чого лагіднішають здичавілі місцеві звичаї.

Лагіднішати огрубілим і змученим “безакцизним продуктом” мешканцям Жовківської околиці допомагали також цілющі води. Ще однією ознакою прогресу, яку принесло завершення 19 століття, стало будівництво на схилах Високого замку з боку Знесіння гідропатичного лікувального закладу, на базі місцевої джерельної води. Його заснував підприємець К.Кіселька – не випадково теж власник броварні.

Важливим об’єктом культурного життя на Підзамчі став Дім працівників громади міста Львова, сьогодні відомий як палац культури імені Г.Хоткевича. Збудована в 1930-х роках самими робітниками для самих себе, будівля стала місцем, де вони могли не лише випити пива, пограти в кеглі, але й відвідати бібліотеку, послухати лекцію чи зібратися для засідання. Дім працівників став однією з найгарніших споруд Підзамча і упізнаваним ландшафтним орієнтиром.

Танці, співи, випивання не припинялися на Підзамчі і після Другої світової війни, після приєднання Львова до Радянської України. Як згадують сьогодні старші підзамчани, жити тоді було важко, працювали багато, а все-одно знаходили час піти до клубу, кнайпи чи на якийсь гурток аматорського мистецтва. До слова, самодіяльність на заводах була поставлена на високому рівні. В 1960-х – 1970-х роках заводські клуби були одним з головних місць зародження та розвитку львівської рок-музики. Саме в такому середовищі починав свою музичну та діджейську кар’єру відомий львів’янин Юрій Шаріфов – колишній житель Підзамча.

Сьогодні дивно про це згадувати, але відомий герой блатного шансону Гарік Кричевський теж формувався як музикант в заводських нетрях на Підзамчі – у клубі при фабриці “Світоч”, де проходили репетиції його колективу. Можливо, крокуючи вузькими вуличками на репетиції, десь тут він і придумав свій хіт “Під Високим Замком”. Якщо чомусь не пам’ятаєте слів цієї пісні, то ось цитата:

Я родился под Высоким Замком
В мирной Львовской воровской семье.
Папа был кидало, мать цыганка,
Ворожила где-то на селе.

(Я народився під Високим Замком
У мирній львівській злочинській родині.
Тато обдурював людей на гроші, а мати
Ворожила десь на селі)

Хоча до ліричного героя пісні Гарік Кричевський не мав жодного стосунку – його тато був зубним лікарем (теж романтична професія).

Атмосфера Підзамче безперечно має свою неповторну ауру, яка цілком здатна викликати у людей творчі настрої. Втім, творчість ця виходить доволі своєрідною – якщо судити з творів двох відомих письменників, у творчій біографії яких є моменти, пов’язані з північним Львовом. Тут жив та працював взагалі не знаний у нас, але дуже відомий на заході автор — Стефан Грабінський. Всесвітню славу Грабінському принесли оповідання та повісті, написані у жанрі “містичної історії”, за що його деколи називають (хоч і не дуже вірно) “польським Едгаром По”.

А от Юрія Винничука, мабуть, знають усі львів’яни. І всі, мабуть, читали його книгу “Мальва Ланда” і пам’ятають химерний світ Підзамча, Замарстинова та Збоїщ,

описаний у книзі. Нагадаємо – саме на півночі Львова, а точніше на Великій сміт-
тязці, письменник розмістив вхід у сюрреалістичний світ галицького несвідомого.

Таких порталів на колишньому Жовківському передмісті значно більше. Поці-
новувачам тонких настроїв та небуденної атмосфери можна порекомендувати своє
знайомство з Підзамчем починати з вулиці Б.Хмельницького. Йдучи від церкви
святого Миколая, дорогою неодмінно слід зайти до монастиря святого Онуфрія,
а там піднятися в сад, що розкинувся на схилі пагорба Високого Замку. Звідти
можна окинути оком хаотичний порядок підзамкового ландшафту – перш ніж за-
нуритися туди з головою. А потім, після прохолодної височини, шлях приведе ман-
дрівника до підземного ходу, яким на кілька метрів стає вулиця Б.Хмельницького,
спускаючись під залізницю, аби випірнути вже у цілком іншому світі – у Підзамчі.
Хто не відчуває себе вповні готовим до такого виклику, може спочатку очистити
та зміцнити свій дух, скуштувавши води зі святого джерело, що витікає неподалік,
поправу руку від переходу. А тоді, не забувши порахувати потяги, що проїжджа-
ють вздовж схилів замкової гори, вирушити далі, з відкритими очами та ясным
розумом.

Наостанок, пародійний віршик від поета Івана Гентоша, який по дзенівськи
стисно і ємко сформулював давню загадку Підзамча:

Знову потяг
на Підзамчі,
Гуркотять
колеса...
Все, як завше,
все, як завше,
Тільки ці
сумні
колеса...
Все, як завше,
все, як завше, –
Гуркотять колеса...

Можливо вам судилося її розгадати?

Інші об'єкти, варті уваги:

Символом робітничої культури на Підзамче є велика червона будівля, розта-
шована відразу за залізничним мостом між вулицею Замарстинівською та проспек-
том Чорновола. Сьогодні будинок носить офіційну назву **Палац культури імені
Гната Хоткевича**.

Історія Палацу показує, що львівські робітники у міжвоєнному Львові були активним прошарком і намагалися вибороти собі гідне місце у суспільстві – як і їхні колеги з інших країн Європи. Початково, ідея робітничого клубу виникла після масштабного страйку у 1924 році. Робітники-активісти не мали місця, де проводити зібрання, і вирішили створити свій власний осередок. Робітнича громада підтримала задум і упродовж 10 років робітники Львова відраховували частку своєї зарплатні на будівництво приміщення. У вересні 1933 року відбулася урочиста закладка Дому працівників громади міста Львова. На будові працювали самі робітники – у вільний від праці час, тобто, вечорами, вночі та у вихідні дні. За рік у листопаді **будинок** вже почав функціонувати.

Дім працівників громади використовувався як для громадської активності, так і для дозвілля. Тут розташувалися великі зали для зібрань, менші – для засідань, лекцій, музичних гуртків, також діяли буфет, кегельбан, пральня, бібліотека. Будинок навіть отримав неофіційну назву “червона фортеця”, яка обігрувала червону цегляну облицювку стін та соціалістичні настрої відвідувачів.

Фото 16: Палац культури ім. Гната Хоткевича
Джерело: АртемКо, wikimaria.org

Під час німецької окупації в Домі певний час розміщувався юденрат – орган управління єврейської громади у гетто. Після війни у радянському Львові тут

влаштували клуб Львівського трамвайно-тролейбусного управління, тому в народі його називали “Трамвайщик”. В колективній пам’яті підзамчан “Трамвайщик” постає насамперед як місце, де влаштовувалися найбільші танці “на районі”.

У 1976-1980 роках відбулася реставрація будівлі. Зокрема, добудували торцеву частину. Клуб перейшов у статус Палацу культури – імені М.Кузнецова. Під іменем Хоткевича Палац діє і сьогодні – як осередок численних аматорських та професійних гуртків.

За адресою вулиця Лобачевського, 18 знаходиться будинок, в якому більшу частину свого життя прожив один з батьків літературного жанру “хоррор” – польський письменник **Стефан Грабінський** (1887-1936). Саме тут, в околицях дому, неподалік від залізничної колії Львів – Броди, автор черпав натхнення для своїх розповідей. Грабінський цікавий тим, що майстерно переплітав у своїх творах містику з ознаками модерності – електричними ліхтарями, потягами, пожежними станціями. Завдяки йому, реалії міжвоєнного Львова увійшли до історії світової фантастичної літератури.

До Львова Грабінський приїхав у шкільному віці з містечка Кам’янка-Струмилова після смерті батька. У помешканні на вулиці Лобачевського письменник прожив разом з матір’ю майже усе своє коротке життя. У 1930-х роках Грабінський переїхав до Брюхович, в надії, що тамтешнє повітря допоможе йому вилікуватися від туберкульозу. Поховали Стефана Грабінського на Янівському цвинтарі у Львові.

Фото 17: вулиця Кушевича
Джерело: Андрій Бондаренко